

23. Max Offner: Die geistige Ermüdung. Berlin 1928.
24. V. Prošek - V. Chmelíř: Zdravotnictví pro studující pediatrie. SPN Praha 1953.
25. Pro zdraví našeho lidu. Usnesení strany a vlády o opatřeních k dalšímu rozvoji našeho zdravotnictví. ZN 1953.
26. K. Raška a spolupracovníci: Boj proti nákazám. Pomocná kniha pro učitele. SPN 1953.
27. A. Rapoport: Normalnyj otdych. Medgiz 1952.
28. S. A. Razumov: Utomlenije i borba s nim. Medgiz 1952.
29. Ch. S. Rivlinová: O délce vyuč. hodiny v prvních třídách počáteční školy. Pedagogika roč. I, č. 5—6.
30. Lad. Rychetský: Úkoly a činnost Sdružení rodičů a přátel školy na školách 1. a 2. stupně. SPN 1952.
31. Sborník rukovodjaščich materialov o škole. APN, Moskva 1952.
32. G. M. Serbin: Vědecká konference Ústavu tělesné výchovy a škol. hygieny APN RSFSR. Sovetskaja pedagogika 1951, č. 11.
33. Školovedenije. Izd. APN RSFSR 1952.
34. S. J. Sovetov: Anatomico-fiziologičeskije osobennosti detej i podrostopkov. APN Moskva 1948.
35. S. J. Sovetov: Školnaja gigiena. Učpedgiz 1950. (Slovenský překlad vydalo SPN v Bratislavě 1953, český překlad vydalo SPN v Praze 1953.)
36. N. J. Vveděnskij: Uslovija produktivnosti umstvennoj raboty. Fiziologija nervnoj sistemy III. 2. Medgiz 1952.
37. Výbor ze spisů I. P. Pavlova (red. Ch. S. Koštojanc). ZN 1952.
38. Za další rozvoj učení akad. I. P. Pavlova. Rovnost 1952.
39. Zákon ze dne 24. IV. 1953 o školské soustavě a vzdělání učitelů. SPN 1953.

Plánování vyučovacího procesu.

Dr JOSEF KITTLER, Vysoké Mýto.

Příprava učitele v širším smyslu zahrnuje v sobě nejen konkrétní plánování a promyšlení práce ve vyučovacích hodinách, ale i sebevzdělání a vzdělávání v pedagogických školách i kursech všech stupňů i typů. Oba způsoby přípravy, příprava na učitelské povolání a příprava na vyučování, spolu úzce souvisí. Nás tu dnes zajímá jen druhý problém, příprava na vyučovací hodinu.

Vždycky, když šlo opravdu o vzdělávání nejširších vrstev, ať už celých stavů nebo tříd společenských nebo dokonce o vzdělávání všeho lidu vůbec, kladla pedagogika důraz na přesnou organizační školské práce, důkladnou přípravu učitele na vyučování, přísný pořádek a kázeň v celém životě

Poznámka redakce: Uveřejňujeme zkušenosti s plánováním vyučovacího procesu, jak je autor provádí podle vzoru sovětských učitelů. Poznamenáváme, že nejde o návod k učitelské přípravě, nýbrž jen o konkrétní ukázky z praxe. Mnohotvárnost podmínek vyučovacího procesu vylučuje šablonovitost v jeho plánování a přípravě a vyžaduje samostatného tvořivého přístupu každého jednotlivého učitele. Tím důležitější je všem výměna zkušeností o těchto otázkách. Proto uvítáme každý další příspěvek, který je pomůže lépe osvětlit.

školy. Jen tak je možné účinně vychovávat a vyučovat velké skupiny žáků, jen tak bylo možné částečné a případně i úplné zlidovění školy a vzdělání.

Ve výrobě i v obchodě — a potom i v politice, v boji o moc nad světem dosud feudálním — poznalo rodící se měšťanstvo nutnost vzdělání. Ne jedinci jako v raném středověku, ale celý stav, všechno řemeslnictvo a všichni obchodníci se potřebují naučit číst, znát svět, přírodu a její zákony. Přichází Komenský a vynalézá novou organizační výchovy a vyučování, která teprve — spolu s knihtiskem — umožňuje plnou demokratisaci školy. Komenského požadavek všeobecného vzdělání, vytrysklý z bratrského a husitského demokratismu, předbíhá o celá staletí opravdovou, hospodářskými i sociálními skutečnostmi podloženou potřebu vzdělání nejširších vrstev. Komenského pedagogika sice plnou demokratisaci školy umožňuje, ale ještě dlouho nemá být této možnosti plně využito.

Komenský chápe význam svého pedagogického systému a staví jej do jedné řady s Kolumbovým objevem Nového světa, s vynálezem písma, knihtisku, střelného prachu.

Slibuje takové uspořádání škol, že jím bude možno vzdělávat všechnu mládež, a to všim potřebným a bez ran, tvrdosti a jakéhokoli nucení.

Co je u Komenského základem nové organizace školské práce? Přesný pořádek ve všem. Pořádek je duší věcí. Každá věc má mít své místo, čas, počet, míru a váhu, jak každé patří a se hodí. „Nic jiného nežádá tedy umění vyučovací, než umělého rozdělení času, věcí a metody. A dovedeme-li je stanovit přesně, všemu naučíme školní mládež, ať jest jí počet jakýkoli, nebude o nic nesnadnější, než pomoci tisíckářských nástrojů potisknouti denně tisíce archů nejkrásnějším písmem. — Pokusme se tedy ve jménu Nejvyššího zaříditi takové uspořádání škol, které by se (pokud se pořádku týče — pozn. J. K.) úplně rovnalo hodinovému stroji.“ (Didaktika velká, Praha 1930, str. 112).

Jako rozumný stavitel, dříve než začne stavět budovu, dává snášet dostatečné množství potřebného materiálu a připraví si plán stavby, tak i ve škole má všechno své místo a čas, všechno má být včas k vyučování připraveno. „Školy chybují proti této zásadě: Že nehledí míti připravených k všeobecnému používání nástrojů všeho druhu, knih, tabulí, modelův, obrazů atd., avšak teprve, když je toho neb onoho potřebí, shánějí to, dělají, diktují, přepisují; kdykoli je učitel nezkušený nebo nedbalý (a takových je vždy větší úroda), daří se to bídě, právě tak, jako kdyby lékař teprve, když má dáti pítí lék, rozběhl se po zahradách a lesích, sháněl byliny a kořínky, vyvářel je, překapával atd., kdežto léky mají býti již připraveny pro každý případ.“ (Didaktika velká, Praha 1930, str. 127). Ve „Škole vševědné“ (Výbor prací potockých, Vybrané spisy III, Dědictví Komenského, Praha) žádá Komenský, aby nebylo jediné hodiny bez přírůstku vědění, aby na každý rok, měsíc, den i *jednotlivé hodiny* byl stanoven určitý úkol, který musí být nezbytně vykonán. Úkol ten má být přiměřený žákům prostředního nadání.

Když byla před více než sto lety budována naše národní škola, šlo našim

učitelům — buditelům o to, aby se solidního vzdělání aspoň elementárního dostalo celému národu a tak je to opět pořádek ve škole a organizace školské práce, která brzy upoutává jejich pozornost. Pro učitele byl způsob práce ve škole předepsán různými Methodenbuchy do podrobností, které značně brzdily jejich iniciativu. A přece cítíme z každého jejich řádku, který nám zanechali, úzkostlivou starost a péči o kvalitu školy. Přísně byly kritikovány všechny nedostatky v školní práci a kritika, někdy až drastická, nelitostně řeže i do vlastního těla: „Rozvažte páni, má se nechat škola takovému učiteli, u kterého každým rokem mnoho dětí zblbí? — Špatná škola je mnohem horší než žádná škola. Ta troška špatného čtení a psaní je tuze drahá za to ztrocení ducha neviňátek“, píše redakce Posla z Budče (roč. I, str. 248) a uvádí plným jménem pražského učitele, jehož působení bylo nedostatečné, a který byl, jak se zdá, nadřízenými chráněn. Významný učitel a buditel Jan Čeněk Formánek žádá už roku 1839 bezvýhradně: „Každý pravý učitel musí, nežli svůj úřad nastoupí, náležitě k tomu se připravit a jakýsi *plán* aneb *rozvrh* sobě ustanoviti, podle kterého by pokračoval.“ (Listové, týkající se vyučování mládeže na venkovských školách, Praha 1839).

Sovětský svaz rozšiřuje po druhé světové válce všeobecnou sedmiletou vyučovací povinnost na celé své území pro všechny své národy. Umíme si představit tu úžasnou potřebu nových, mladých — a často nezkušených — učitelů a plně chápeme důraz, který sovětská pedagogika klade na důkladnou přípravu učitele na každou vyučovací hodinu. Kromě toho intenzivní industrialisace, mechanisace zemědělství a stavby velkých vodních děl vyžadují pečlivou výchovu nových pracovníků ve školách všeobecně vzdělávacích i odborných. A nad to — snaží-li se člověk plánovitě rozvíjet celý život společnosti, je samozřejmé, že nemůže ani výchovu dorůstajících generací nechat náhodě, a tak se plánování školní práce stává jedním z charakteristických znaků sovětské školy. A nejen plánování, ale i po-

žadavek přísného pořádku ve škole, reglementace celého života školy.

Proto se stále rozmnožuje počet studií, věnovaných těmto otázkám v Sovětské pedagogice (viz na př. Kazancevův článek „Učitelova práce se systémem hodin“ v 11. čísle Sov. pedagogiky roč. 1952 nebo Šackého článek „Typy hodin v školní praxi“ v 3. čísle Sov. ped. roč. 1953), proto jsou vydávány celé sborníky zkušeností s přípravami, zpracovanými sovětskými učiteli pro pedagogická čtení (Hodina v počáteční škole, APN Moskva 1951, Ze zkušenosti vyučovací a výchovné práce školy, APN, Moskva 1952), proto těmto problémům věnují mnoho místa i příručky pro vedoucí škol (I. K. Novikov, Organizace vyučovací a výchovné práce ve škole, Učpedgiz Moskva 1952, J. J. Perovskij, Vedení vyučování a výchovy ve škole, APN, Moskva 1952).

I výstavba naší vlasti klade velké nároky na školu. Nejen nejlepší, ale i průměrní a podprůměrní žáci odcházejí na školy III. stupně a tu je přirozené, že učitelstvo má všemi silami zajistit u všech — i slabších — absolventů všeobecně povinné školy vysoký průměr vědomostí a dovedností. Učitelé se musí plně soustředit na svůj hlavní úkol, kterým je práce ve škole. Ta však nebude úspěšná bez přesné organizace, bez přesného uspořádání školního života. K tomuto pořádku patří i příprava na vyučovací hodinu.

Jak se učitel na vyučování připravuje?

1. Vyučování jednotlivým předmětům probíhá v souvislém řetězu vyučovacích hodin, skloubených podle zřetelů logických (obsah předmětu) a psychologických (věk, stupeň vývoje, schopnosti, nadání žáka), didaktických (metody vyučovací a organizace vyučování) i obecné pedagogických (cíl výchovy a vyučování). Vyučovací hodina je základním článkem vyučovacího procesu, a proto je prvním zásadním požadavkem připravovat se na každou vyučovací hodinu.

Poznámka redakce: V našem časopise (roč. I. č. 1) byla shrnuta diskuse sovětských pedagogů o typologii vyučovacích hodin v článku M. Cipra.

2. Vyučovací hodina je však jen jedním článkem vyučovacího procesu, článkem, který má význam — právě jako článek řetězu — jen v spojitosti s článkem přecházejícím i následujícím a se všemi články ostatními. Z toho plyne druhý zásadní požadavek připravovat se na celý řetěz vyučovacích hodin, na souhrn několika hodin, které tvoří didaktický — a logický — celek.

3. Řekli jsme, že v řetězu vyučovacích hodin, uspořádaném podle didaktických zásad, probereme určitý logický celek, t. j. thema nebo oddíl učiva. Obsah předmětu, stanovený na jeden školní rok, je nutno rozdělit na takové logické celky a přidělit každému kratší nebo delší řetěz vyučovacích hodin, v nichž bude probrán.

Plánování učitelovy práce probíhá tedy ve třech etapách: především se rozdělí učivo předmětu na logické celky (themata), potom se pracuje na plánu jednotlivých temat, t. j. na systému vyučovacích hodin, věnovaných jednomu tematatu a nakonec na plánu jednotlivých hodin. Všem těmto pracem dohromady říkáme „thematické“ plánování na rozdíl od takových příprav na jednotlivé hodiny, kdy se nepřihlíží k jejich umístění ve vyučovacím procesu. Příprava na vyučování sestává tedy ze tří částí: rozdělení učiva na themata, plán tematatu, plán hodiny. Druhá a třetí část přípravy (plán tematatu a příprava na jednotlivé hodiny tematatu věnované) se obvykle zpracovávají najednou.

I. Rozdělení učiva na themata.

Rozdělení učiva na themata je jediný plán učitelovy vyučovací práce, který je sestavován na delší dobu. Je to ta část příprav, které se říkalo a na většině škol dosud říká „thematický plán“, které však někteří autoři říkají správněji „kalendářní plán práce v předmětu...“. Protože se však termín „thematický plán“ u nás už vžil, není nutné jej měnit; hlavně, budeme-li jej naplňovat správným obsahem. Kalendářní plán práce se většinou sestavuje příliš podrobně a znám školu, kde jej učitelé několikrát za rok přepočítávali, vždycky podle vzoru, o němž se ředitel doslechl, že je „ten

pravý“. Jak má tento plán vypadat a na jak dlouhou dobu se má vypracovávat? Uvažme, že učebnice je sice pro učitele závazná, že však je pro časovou tíseň a z ohledu na schopnosti a vědomosti žáků nezbytně nutné, aby učitel rozvrhl učivo časově tak, že věnuje největší počet hodin oddílům jednak zvláště důležitým, jednak pro žáky obtížným — třeba proto, že jejich dosavadní příprava je mezerovitá. To musíme mít na mysli, začínáme-li s učebnicí pracovat. Potom je nejlépe rozdělit učivo na čtyři díly pro jednotlivá čtvrtletí a vypracovat kalendářní plán na čtvrt roku: rozdělit učivo, které máme probrat za první čtvrtletí na logické celky (themata), napsat jejich seznam s pořadím, v kterém je budeme probírat, přidělit každému tematů určitý počet hodin a zapsat případně lhůtu, v které thema probereme. Nic více a nic méně. Když jsme chtěli tento kalendářní plán sestavit v přehlednou tabulku, vypadala takto: (Aritmetika I. tř. střední školy, III. čtvrtletí — viz. tab. I.)

Při sestavování kalendářního plánu počítejme s osmi (v prvním čtvrtletí s devíti) týdny, takže bychom pro aritmetiku v I. třídě střední školy při 3 týdenních hodinách měli za čtvrtletí k dispozici 24 hodiny. Vzhledem k prodlouženým pololetním prázdninám mohli jsme v III. čtvrtletí školního roku 1952/53 počítat jen se 7 týdny, t. j. 21 hodinou. Ve skutečnosti budeme mít k dispozici hodin víc, takže zde počítáme s určitou časovou rezervou. Podle

nového učebního plánu je ovšem týdenní počet hodin matematiky mnohem větší.

Kalendářní plán má vlastně jen tyto podstatné části: seznam temat, počet hodin, přidělených jednotlivým tematům a lhůtu splnění. Do plánu jsme si poznamenávali poznatky, které jsme získali při jeho plnění — stačí-li přidělený počet hodin, jak bylo učivo procvičeno, jak dopadla kontrola vědomostí atp. Tento způsob sestavování plánu zabere opravdu velmi málo času a poskytuje stejnou výhodu jako všechny ostatní způsoby, byť mnohem pracnější: možnost poměrně přesně sledovat plnění programu učební práce. Je z něho také dobře patrný rozdíl proti dosavadnímu osnování učiva na měsíce nebo týdny: zachování celistvosti temat, důraz na logické uspořádání předmětu při mnohem přesnějším časovém rozvržení práce a snadnějším prováděním případných korektur učiva (jeho redukce).

Na jakou dobu je nejlépe kalendářní plán sestavovat? Nemůže být námitek proti tomu, naplánuje-li si učitel práci na celý rok nebo na celé pololetí, ale naše zkušenost nás přivedla k poznání, že nejpraktičtější je plánovat jen na čtvrt roku. Čtvrtletní plán má tu výhodu, že můžeme při sestavování plánu na následující čtvrtletí přihlídnout k tomu, jak jsme splnili plán za čtvrtletí právě uplynulé. I s takovými skutečnostmi, jako je letošní prodloužení pololetních prázdnin nebo odjezd žáků na lyžařský výchovně výchovný zá-

Tab. I. Návrh plánu temat matematiky na IV. čtvrtletí v 1. třídě střední školy.

Číslo tematu	T h e m a	Počet hodin	Lhůta dokončení	Poznámka
28.	Změna součinu a podílu	4	25/2	IV. čtvrtletí
29.	Smišené úlohy slovní	5	10/3	
30.	Pojem zlomku, druhy zlomků, čísla smíšená	4	24/3	
31.	Krácení a rozšiřování zlomků	4	5/4	
32.	Sčítání a odčítání zlomků	4	15/4	
33.	Slovní úlohy se zlomky	3	25/4	

jezd, se lépe počítá v plánu čtvrtletním než celoročním, který často znamená mnoho času a energie, vynaložených zcela marně. Sestavit plán sebe krásnější, ale neuskutečňovaný, je to nejhorší, co může plánovatele potkat. Často to vzbudí nechuť k plánování učebné práce vůbec. Plánujeme-li čtvrtletně, musíme ovšem při větší ztrátě hodin, která větší měrou poruší náš kalendářní plán, provést znovu rozdělení učiva na jednotlivá čtvrtletí.

Ke kalendářnímu plánu práce na 1. čtvrtletí jsme připojili jako úvod všeobecné poznámky, týkající se naší práce v celém příštím roce: které části učiva zdůrazníme vzhledem k úrovni žáků a vzhledem k místním poměrům (venkovská, městská škola; vybavení školy; místní průmyslové závody; veřejně prospěšná zařízení a stavby v okolí školy atd.), kterých částí učiva využijeme k dosažení určitého výchovného cíle, které nové pomůcky opatříme, kterou literaturu prostudujeme. Stručně, heslovitě, neformalisticky. Tento „roční (výhledový, perspektivní) plán práce“ je obsahem i rozsahem jen úvodem ke kalendářnímu plánu práce na první až čtvrté čtvrtletí; je proto zbytečné razit pro něj zvláštní pojmenování.

Při sestavování kalendářního plánu jsme nezapomněli vyhradit co největší počet hodin opakování větších celků. Že je opakování nutnou podmínkou učení (mater studiorum), věděli učitelé už ve starověku. Dodnes se však hřeší proti této zásadě velmi často; nejen učitelé, ale i autoři učebnic podceňují důležitost opakování: ani obsah, ani rozsah mnohých učebnic neodpovídá časovým možnostem, které učitel předmětu má podle učebního plánu. Výsledkem je chronická uspěchanost, povrchní práce a zapomenutí celých — i důležitých — částí učiva, a to zvlášť tam, kde nezkoušenému učiteli pro přemíru učiva, které chce (resp. má) probrat, a pro krátkost času nezbude dost času na opakování. Zkušený učitel opakuje stále: v každé vyučovací hodině, v rámci každého tematu i po probrání několika temat, tvořících větší logický celek (oddíl) učiva. Tomuto souhrnnému opakování, které má prvořadý

význam pro utřídění látky a pro poznání širších souvislostí (systemisaci a generalisaci učiva), tomuto opakování, které žákovi usnadňuje uvědomělé proniknutí problematikou předmětu, vyhradíme dostatečný počet hodin už v kalendářním plánu. V našem příkladě čtvrtletního kalendářního plánu pro aritmetiku (jenž je dokladem, v jaké časové tísní učitelé aritmetiky dosud pracovali) je souhrnnému opakování učiva o zlomcích, které je rozděleno do tří temat, věnováno čtvrté (33.) thema „Slovní úlohy se zlomky“. Probrané učivo se tu opakuje s nového hlediska. S opakováním tu ovšem počítala už učebnice, ale to vždycky nebývá. Učitel však plánuje souhrnné opakování v každém případě: jen tak bude mít jeho práce výsledky trvalé.

Přípravu na jednotlivé vyučovací hodiny vypracováváme zpravidla současně s plánem tematu. Vyučovací hodinu musíme vidět v souvislosti se všemi vyučovacími hodinami téhož tematu, tedy dynamicky, nikoliv staticky, vytrženou z procesu vyučovacího. Abychom se nemuseli s plánem téže hodiny zaměstnávat několikrát (jednou, když ji plánujeme, a po druhé, když plánujeme hodiny následující), je časově úsporné plánovat najednou vyučovacích hodin několik. Této práci předchází promyšlení celého řetězu vyučovacích hodin, věnovaných jednomu tematu. Sestavíme tedy

II. plán tematu.

Jsou-li tematu věnovány jen tři až čtyři vyučovací hodiny, na které jsme se připravovali najednou, bylo zbytečné sestavovat zvláštní přehledný plán celého tematu. Psali bychom současně tutéž věc dvakrát, jednou stručně do plánu tematu, po druhé podrobněji do plánu hodiny. Vyhýbáme se zásadně všemu, co čpí formálností, co nepřináší zjevný užitek naší školní práci. Rozsáhlé thema však je výhodné rozplánovat písemně. I ve velkém celku má mít každá hodina své místo, své odůvodnění, svůj význam v řetězu vyučovacích hodin celku určených.

Oč jde při sestavování plánu tematu, co je při tom podstatné a co vedlejší? Jde

Tab. II. Příklad plánu tematu „Ústrojí kožní“ v přírodopise 3. třídy střídní školy ve III. čtvrtletí.

Pořadové číslo hodiny	Vyučovací cíl a obsah hodiny	Lhůta dokončení	Poznámka o splnění
1.	Výklad nové látky: Stavba kůže. Význam kůže. Řízení tělesné teploty. Vlasy a nehty. (Učebnice str. 141-146).	19,2	
2.	Opakování učiva minulé hodiny, kontrola vědomostí (20 min.). Výklad nového učiva: Hygiena kůže. Kožní onemocnění. (Učebnice str. 146-148).	21/2	
3.	Kontrola žákovských vědomostí; opakování a shrnutí učiva celého tematu. Doplnění: ošetření popálenin (prakticky u jednoho žáka) a ochrana před leptavými látkami.	25/2	

tu vlastně jen o to, rozvrhnout obsah tematu do jednotlivých vyučovacích hodin tematu věnovaných, určit každé hodině vyučovací cíl a stanovit termín, do kterého máme hodinu absolvovat. Obsah hodiny je dán učivem, vyučovací cíl pak místem, které hodina zaujímá ve vyučovacím procesu. Uvádím tu příklad takového jednoduchého, ale plně vyhovujícího plánu tematu (viz. tab. II.).

Mnohým učitelům se osvědčilo podrobnější plánování jednotlivých temat; usnadňuje přípravu na hodinu, ba v určitých případech ji může i nahradit (na př. u hodin aritmetiky, určených procvičení učiva). Tato podrobnější příprava na thema určí nejen cíl a obsah každé hodiny, ale přihlédne pravděpodobně přesněji k výchovným úkolům hodiny, k její organizaci, rozvrhne domácí práci žáků, stanoví doplňující učivo pro žáky nadprůměrné, pro žáky slabší, určí použití pomůcek. Uvedu aspoň jednu ukázkou podrobnějšího plánu tematu: (Aritmetika, I. třída střední školy, III. čtvrtletí — viz. tab. III.)

Není třeba snad říkat, že je ne-li zbytečné, pak jistě zcela podružné rýsování jakýchkoli rubrik. Mají smysl jen tam, potřebujeme-li snadno přehlednout plán několika hodin. Obvykle od nich upouštíme při přípravách na jednotlivé vyučovací hodiny, ale ani při plánování the-

matu a při sestavování čtvrtletního kalendářního plánu nejsou nutné a učitel jich použije jen tehdy, jestliže dojde při promýšlení plánu k přesvědčení, že mu ulehčí práci se systémem vyučovacích hodin. Plán plný rubrik svádí totiž snadno k formalismu, k vyrábění vzorných příprav jen pro účely školského dozoru, k formálnímu, bezobsažnému vyplňování jednotlivých rubrik, pro které učitel marně hledá náplň. Nemělo by proto smysl kopírovat nějaké „vzorné“ plány a ani naše ukázky nejsou rozhodně myšleny jako vzory pro napodobování. Je lépe mít plán zcela nehonosný, ale vzniklý samostatným, tvůrčím promýšlením vyučovacího procesu vcelku i všech jeho jednotlivých článků.

K hořejší ukázce plánu tematu ještě podotýkám: již dříve bylo řečeno, že vyučovací cíl je dán místem, jež hodina zaujímá ve vyučovacím procesu. Vyučovací proces má — zhruba — tyto hlavní články:

1. *Výklad* nového učiva z konkrétních fakt, pokud možno přímo žáky pozorovaných.

Pochopení učiva žáky: tvoření představ, pojmů, uvědomění si zákonů, pouček.

2. Upevňování vědomostí, jejich systemisace a generalisace při *opakování*. Vypracování dovedností.

Užití a procvičení vědomostí a dovedností

Tab. III. Ukázka podrobnějšího plánu thematic „Změna součinu a podílu“ v matematice 1. třídy střední školy, III. čtvrtletí.

Čís. thematic	Thema	Pořad. číslo hod. thematic	Lhůta	Vyučovací cíl	Obsah hodiny (a její organizace)			Doplňkový (resp. zdůrazněný) vzdělávací a výchovný úkol	Pomůcky	Poznámka a zhodnocení
					minimum učiva	doplňující učivo	domácí cvičení			
28.	Změna součinu a podílu	1.		Výklad změn součinu a podílu zvětšov. a zmenš. činit. (dělelce a dělitele)	Poučky v učebnici str. 82-84. Na tabuli př. A285		Připravit jednoduché příklady na jednotlivé poučky		Připravit úlohy pro domácí cvič.	
		2.	20/2	Přehledné opakování látky: přehled změn součinu a součinu, rozdílu a podílu (rozhovor, příklady žáci)	Přehled v Aritm. I. str.84. Rozbor úl. A 286, žáci sami do seš., společná oprava	A-287		Samostatné sestavování jednoduchých příkladů žáky		
		3.		Procvičení	Žáci sami sestavují příklady na poučky: kdy se rozdíl nebo podíl nemění. A-288. Dodatečně se dotázat na postup výpočtu	A-289	Vložka úl. 21	Proč se se zvýšením platů nezvýší vždycky životní úroveň (reálná mzda)		
		4.	25/2	Kontrola vědomostí	¹⁾ Opakování pouček ²⁾ Písemná zkouška				Na tabuli připravit písemnou zkoušku!	

v praktických úlohách. Upevňování dovedností, tvoření návyků.

3. Evidence a *hodnocení* vědomostí, dovedností a návyků.

Vyučovacím cílem může být tedy výklad nového učiva, nebo opakování učiva s jeho systemisací, generalisací a aplikací, nebo evidence, rozbor a hodnocení žákovy práce. Většinou — zvláště na I. stupni a v nižších třídách II. stupně — bude mít ovšem většina hodin všechny články vyučovacího procesu, i když některý převládne.

Obsah hodiny je pensum učiva, které chceme ve vyučovací hodině probrat. Jde

tu jednak o učivo, které si bezpodmínečně musí osvojit všichni žáci, jednak o učivo, připravované pro žáky, kteří budou hotovi dříve než ostatní (na př. při samostatném řešení aritmetických úloh), resp. pro slabé žáky učivo na docvičení (a to třeba i pro doučovací skupinu). I úkoly, určené pro domácí cvičení, na nichž se žáci učí samostatně používat získaných vědomostí, patří k obsahu hodiny. Někdy se v naší praxi projevilo výhodně zapsat si už při promýšlení celého thematic poznámky o organizaci některých hodin, na př. jakým způsobem provedeme opakování, co se bude vypracovávat na tabuli, co budou žáci pracovat

samostatně, jak se provede kontrola a hodnocení úkolu atp.

Vzdělávací a výchovný úkol hodiny je určen jejím vyučovacím cílem, obsahem a organizací. Obsah hodiny má význam především pro rozšíření a prohloubení vzdělání žáků, pro vytváření jejich světového názoru, zatím co organizace hodiny je důležitým prostředkem při výchově individuálních vlastností žákových. Samostatnost, iniciativa, houževnatost, pevná vůle, trpělivost, přesnost, všechny tyto vlastnosti dobrého pracovníka a obránce vlasti vytvářejí a upevňují se v procesu školní práce, při plnění uložených úkolů, při jejich kontrole. Učitel má zorganizovat vyučování tak, aby žákům ukládal povinnosti sice přiměřené, ale náročné, a splnění ani jediné uložené povinnosti nesmí zůstat nekontrolováno. Není horší vychovatelské chyby než ukládat úkoly a nevymáhat jejich plnění.

Některé předměty nebo některé oddíly učiva, právě tak jako některé způsoby organizace práce poskytují zvláštní možnost zdůraznit a splnit při vyučování určitý vzdělávací nebo výchovný úkol vedlejší. Tak v matematice můžeme cvičit totéž učivo na úkolech s různou tematikou; záleží na učiteli (a ovšem také na autorech učebnic a sbírek úloh), z kterého oboru úkoly vybírá, zda přitom seznámí děti s jednotlivými problémy výroby průmyslové nebo zemědělské, dopravy, obchodu, politické ekonomie atp. Někdy i učivo velmi abstraktní nám umožní dát dětem jaksi mimochodem poučení, které rozšíří jejich duševní obzor a přispěje k vytvoření světového názoru: tak na příklad v hořejší ukázce rozvržení tematu „Změna součinu a podílu“ můžeme poučku „Podíl se nezmění, násobíme-li dělence i dělitele týmž číslem“ demonstrovat na tomto případě: Dělník má plat 1000 Kčs měsíčně, pánský oděv je za 500 Kčs, za měsíční plat dostane tedy dva oděvy ($1000 : 500$). Zvýší-li se plat třikrát a cena oděvu rovněž třikrát, dostane dělník za nový plat opět dva oděvy ($3000 : 1500$). Z toho plyne poučení, přístupné i dětem 6. ročníku, že zvýšení platů nemusí ještě znamenat zvýšení životní úrovně.

Každé takové poučení, které přímo nevyplývá z logické stavby předmětu, smí být ovšem jen velmi krátké. Nikdy nemůže být zařadeno na úkor plnění vlastních vzdělávacích úkolů předmětu. Podstatné je systematicky učit základům věd. Dítě si má osvojit poučku o tom, že se podíl nezmění, násobíme-li dělence i dělitele týmž číslem. Bude ji potřebovat pro pochopení poučky o rozšiřování zlomků i při dělení desetinným zlomkem. Není správné poučku vynechat, má být vysvětlena i nacvičena, žáci jí mají rozumět i naučit se jí užívat, protože jim to usnadní pochopit logickou výstavbu dalších částí aritmetiky. Poučení o zvyšování životní úrovně je podružným, vedlejším, doplňkovým vzdělávacím úkolem, který může být vynechán bez nebezpečí, že bychom nesplnili vzdělávací úkol matematiky.

Vyučováním se usměřňuje i vývoj individuálních mravních vlastností žáka. I když je vyučování (a výchova) proces celistvý, je někdy správné — tam, kde to obsah hodiny dovoluje nebo sám napovídá — soustředit se na výchovu jedné určité vlastnosti žáka. Tak při plánování hořejšího aritmetického tematu je v druhé hodině zdůrazněna samostatnost žáků při sestavování jednoduchých příkladů na probrané poučky, aby si žáci učivo osvojili opravdu uvědoměle, ačkoliv je samozřejmé, že žáky vedeme k samostatné práci a k samostatnému myšlení vždycky, v každé hodině.

Na tomto místě měli bychom se zamyslet nad problémem příprav na škole mateřské a v těch třídách školy národní, kde učitel musí pracovat s několika postupnými ročníky. Obě tyto práce mají tolik zvláštností, že si zaslouží zvláštních statí, i když jsou základní rysy plánování práce na všech školách podobné.

Tím jsme se dostali k poslední fázi učitelovy přípravy na vyučování, k sestavování

III. plánu hodiny.

Jak při naší praxi tento plán vypadal, vyplývá z toho, co bylo řečeno o plánu celého tematu; doplnit zbývá jen málo.

Příprava na hodinu má kromě orientačních dat (předmět, třída, datum, thema

a pořadové číslo hodiny thematic) dvě části: přesně určený cíl a stručně zachycený průběh hodiny. Průběh hodiny je závislý na cíli i obsahu hodiny, její organizaci, učebních metodách, metodických obrazech, didaktických prostředcích, pomůckách. Podle toho, které články vyučovacího procesu se v hodině objeví a jaký bude jejich vzájemný poměr, zda některý článek převládne nebo bude-li hodina obsahovat všechny články vyučovacího procesu, hovoříme o *typu vyučovací hodiny*. Na I. a v nižších třídách II. stupně jsou vyučovací hodiny obvykle typu smíšeného: velká většina hodin obsahuje více než jeden článek vyučovacího procesu, mnoho hodin obsahuje všechny tyto články. Schema přípravy na takovou smíšenou hodinu aritmetiky nebo pravopisu se všemi články vyučovacího procesu může podle naší zkušenosti vypadat takto:

Předmět, třída, datum, thema, pořadové číslo hodiny thematic, vyučovací cíl.

Průběh hodiny:

1. Organizace třídy.
2. Opakování učiva a kontrola žákových vědomostí s přípravou žáků k výkladu učiva: Kontrola domácího cvičení (jen všeobecně: kdo nemá, neuměl, výsledky), opakování ústní (na př. matematická pětiminutovka) nebo podle potřeby i písemné (na př. nesnadný úkol z domácího cvičení).
3. Označení cíle hodiny a výklad nového učiva, jeho objasnění na příkladech, vyvození poučky, spojení se starým učivem.
4. Procvičení, směřující jednak k uvědomělému osvojení základů věd, jednak k samostatnému užívání naučeného v praxi, splnění výchovných úkolů hodiny. Organizace práce: nejprve pracuje jeden žák u tabule za vedení učitele, potom všichni žáci sami do sešitů, učitel kontroluje. Pro dobré žáky je připraveno doplňující učivo, pro velmi slabé žáky snadnější úkol.
5. Uložení domácího cvičení tak, aby se vytvářely návyky samostatné práce.
6. Shrnutí.

To je příklad osnovy podrobné přípravy. Je ovšem možno připravit se právě tak dobře

i písemnými přípravami velmi stručnými. Zvláště tam, kde se učitel o svou práci živě zajímá, kde čte a studuje příslušnou literaturu odbornou i metodickou, kde využívá vlastních zkušeností učitelských, bude mu po promyšlení celého thematic stačit jen stručný náčrt průběhu hodiny a připraví hodinu nabitou cílevědomou prací celé třídy, hodinu produktivní. Jako příklad takového náčrtu struktury vyučovací hodiny můžeme uvést druhou hodinu z podrobného plánu aritmetického thematic „Změna součinu a podílu“. Za předpokladu, že jsou v učebnici poučky v přehledu na str. 84 formulovány přiměřeně schopnostem jeho žáků, stačí zkušenému učiteli plán hodiny tak, jak je uveden přímo v podrobném plánu thematic. Méně zkušenému učiteli podobná příprava ovšem nestačí a i zkušený učitel musí se na první a čtvrtou — a možná i třetí — hodinu uvedeného thematic připravit podrobněji. Rozhodně nelze však říci, že čím je písemná příprava delší, tím lépe; kvalitu přípravy nelze měřit na centimetry. Přestřelili bychom, kdybychom kategoricky vyslovili požadavek *p o d r o b n ý c h* příprav; dobře se připravit, to je podstatné. Dobrá hodina není podložena jen písemnou přípravou na hodinu, ale celým vzděláním učitele, jeho zkušeností, studiem, četbou, jeho zájmy. Na nový školní rok se učitel nepřipravuje jen sestavením kalendářního plánu práce ve svých předmětech: k jeho přípravě patří i shromažďování fakt, čísel, obrázků, studium osnov a učebnic, studium nové literatury. Každá vyučovací hodina je tak nejen výsledkem přípravy na hodinu a promyšlení vyučovacího procesu v systému hodin, ale i výsledkem stálého zvyšování osobní kvalifikace.

Dobrou přípravou mladého učitele bude tedy zpravidla příprava podrobná. Zkušený učitel nebude v písemném záznamu průběhu hodiny uvádět metody a metodické obraty, kterých běžně užívá. Poznamená si však, bude-li chtít užít obratu méně obvyklého, nebo užije-li nové formulace poučky, nového způsobu důkazu. Zkrátka, píše přípravy na vyučování tak, aby mu pomáhaly v práci, aby se jimi stala jeho práce lepší, aby si potřebné minimum učiva osvojili

všichni jeho žáci, aby splnil úkoly a cíle svého předmětu bez ztráty jediné minuty. Přípravy, které nezlepší jeho práci, nemají smysl, a škoda času, který jim byl věnován. Ani té nejstručnější přípravě nebude však chybět přesné určení cíle a obsahu hodiny.

Konkretní příklady plánů vyučovacích hodin jednotlivých předmětů patří spíše do speciálních metodických časopisů. Skutečně se v poslední době v několika našich didaktických časopisech objevily vzorné plány vyučovacích hodin, plány dobré, které mohou učitelům pomoci a pomohly by mu ještě víc, kdyby byli autoři řekli zcela upřímně: vypracování plánu zabralo mi dvě, tři, čtyři hodiny; tímto způsobem připravuji se na každou hodinu, jednou za týden, za měsíc, jednou za čtvrtletí. Přesvědčil jsem se totiž, že vzorné plány, uveřejněné bez tohoto dodatku, působí na většinu učitelstva nereálně. Počítejme: učitel učí průměrně čtyři až pět hodin denně; musí se připravit. Musí opravit žákovské práce, doučit opoždělví se žáky, pomoci žákovským organizacím, vést kroužek tělesné výchovy, pomoci při výzdobě, účinkovat při různých školních akcích jako je sběr, spoření, brigády. Účastní se konferencí, schůzí, hospitací, školení. Studuje, čte. Je činným členem organizací, spolků, družstev, národních výborů. Měl by se jít občas projít a podívat se do biografu. Musí jíst a spát, pomoci v domácnosti a jít k lékaři. A jeho den má dvacet čtyři hodiny. Ano, musí se připravovat poctivě, jeho první povinností je využít vyučovací hodiny in-

tensivně a beze zbytku. Každá práce však potřebuje čas a konkrétní plánování práce nemělo by zpravidla spotřebovat víc času než práce sama. Vzorné, podrobné, obsáhlé přípravy na hodinu mají ovšem své oprávnění; je dobře, připraví-li se *občas* i nejzkušenější učitel podobným způsobem. I nejlepší pracovník je v nebezpečí, že se jeho způsob práce stane bezduchou manýrou, nepromýšlí-li jej do všech podrobností, nekonzultuje-li jej s celým systémem pedagogicko-didaktických zásad, nesrovná-li jej aspoň občas s prací ostatních pracovníků. Jen tak se ubrání šabloně, jen tak bude ve vyučovacím procesu uvědoměle uskutečňovat požadavky pedagogické teorie. Praxe, která nedostává živé impulsy od pedagogické teorie, praxe, teorií neosvěžovaná, oslepne dříve nebo později. Smysl vzorných podrobných příprav, uveřejňovaných v didaktických časopisech, vidím v tom, že učitelé dávají možnost ověřit si svou praxi na praxi cizí. Jejich užitek se znásobí, až bude mít každý pracovník možnost vidět, jak plánoval dobrý učitel svou práci v plném jejím rozsahu během celého školního roku a jak svůj plán splnil.

Proto nakonec připomínku, naprosto ne zbytečnou: vzorné přípravy patří do dokumentačního archivu při okresních pedagogických sborech, aby dobré zkušenosti nezapadly. Umožní to výměnu a zobecňování metodických poznatků a zkušeností, tak se octne práce pedagogických theoretiků pevně na půdě pedagogické praxe a plodná pedagogická praxe poroste z nesporné pedagogické teorie.

Jak vychovávám děti k uvědomělé kázni.

MARIE MILIČOVÁ, učitelka 75. osmileté střední školy, Praha.

Poznámka redakce: Kolektiv pracovníků Výzkumného ústavu pedagogického v Praze zjišťoval v minulém školním roce stav kázně žáků u většího počtu učitelů národních škol. Účelem šetření bylo mimo jiné najít učitele, kteří mají zvláštní úspěchy ve výchově ke kázni, a získat je pro to, aby sdělili své zkušenosti i ostatním a pomohli tak zlepšit kázeň žactva na našich školách. Aby bylo možno co nejspravedlivěji posuzovat výsledky práce různých učitelů, bylo třeba vy-

hledat učitele, kteří pracují za stejných nebo aspoň podobných podmínek. Proto byli vybráni jen učitelé pátých tříd. Aby bylo možno podle úrovně třídy hodnotit učitelovu práci, byli z učitelů pátých tříd vybráni jen ti, kteří pracovali se svou třídou nejméně již druhým rokem. Členové výzkumného kolektivu a jejich spolupracovníci z řad školních inspektorů, ředitelů škol i učitelů provedli zhodnocení stavu kázně žáků u 65 učitelů, pracujících za přibližně stejných pod-